

Беларуси / Н. Л. Улейчик, М. Я. Колоцей // Kwesti espisowe a tożsamość etniczno-kulturowa autochtonicznych mniejszości na pograniczach; pod red. S. Jackiewicza. – Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2012. – S. 195–206.

7 Бюллетень. Национальный состав Гродненской области. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://belstat.gov.by/homep/ru/perepic/2009/publications/nationalstructuregrodno.rar>. – Дата доступа: 28.09.2015.

8 ГУО «Рымдзюнская средняя школа с литовским языком обучения». – Режим доступа: <http://rimdziunu-mokykla.of.by>. – Дата доступа: 28.03.2016.

9 Гродненщина многонациональная. – Режим доступа: http://grodno-region.gov.by/dfiles/000198_172579_gr_nac.doc. – Дата доступа: 28.03.2016.

10 Режим доступа: <http://www.belta.by/regions/view/bolee-500-litovskih-knig-podareny-peljasskoj-ssh-voronovskogo-rajona-42626-2014>.

Natalla Uleychyk. The role of education in ethnocultural identity of Lithuanians of the Grodno region of Belarus in 1990–2000-ies. The system of education and the National School as its element are the most important factor in the formation of ethno-national and ethno-cultural identity. Various problems, connected with providing educational needs of the Lithuanians, which have a permanent residence on the territory of the Grodno region of Belarus are viewed in the article.

*Статья подготовлена в рамках выполнения темы ГПНИ «Современные этнокультурные процессы в западном регионе Республики Беларусь» по Государственной программе научных исследований в рамках ГПНИ на 2016–2020 гг. «Экономика и гуманитарное развитие белорусского общества». Подпрограмма 13.1. История и культура. Научный руководитель темы НИР – кандидат исторических наук, доцент Н. Л. Улейчик.

УДК 94:133.4:614.26(476.2)“19/20”:616-08

У. А. Ганчар

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны

ЛЯЧЭННЕ “ЛЯКУ” Ў ЗНАХАРСКАЙ ПРАКТЫЦЫ БЕЛАРУСКАГА ПАЛЕССЯ Ў XX – ПАЧАТКУ XXI СТ.

У артыкуле разглядаецца лячэнне “ляку” у знахарскай практыцы Беларускага Палесся ў XX – пачатку XXI ст. Выяўляюцца варыянтаўнасць назваў хваробы, яе сімптоматыка, спосабы дыягностыкі, а таксама прасочваецца эвалюцыя спосабаў лячэння “ляку” ў XX – пачатку XXI ст. Аўтар прыходзіць да высновы аб адноснай устойлівасці комплексу лячэння “ляку” ў знахарскай

практыцы рэгіёна, пры пэўнай тэндэнцыі да скарачэння і спрашчэння спосабаў лячэння гэтай хваробы, а таксама павышэння ролі безкантактных спосабаў у лячэнні “ляку”.

Знахарства Беларускага Палесся ў пачатку ХХІ ст. з’яўляецца адным з нешматлікіх элементаў традыцыйнай культуры, які працягвае функцыянаваць. Недастатковая даследаванасць гэтай з’явы, а таксама абмежаванасць доступу да знахарскіх ведаў і зместу знахарскай практыкі, стварылі трывалы стэрэатып аб нязменнасці знахарства. Аднак аналіз вялікіх аб’ёмаў этнаграфічных матэрыялаў, якія маюць храналагічную прывязку да пэўнага перыяду, дазваляе выдзеліць заканамернасці ў развіцці знахарства і прасачыць яго развіццё на працягу ХХ ст. Актуальным у гэтым кантэксце з’яўляецца вывучэнне практыкі лячэння асобных хвароб у знахарстве рэгіёна, паколькі лячэнне людзей традыцыйна з’яўлялася адной з асноўных (і асноўнай у цяперашні час) знахарскіх функцый. Адной з найбольш распаўсюджаных хвароб у знахарскай практыцы рэгіёну з’яўляецца лячэнне “ляку”.

Мэта работы – вывучэнне практыкі лячэння “ляку” ў знахарскай практыцы Беларускага Палесся ў ХХ – пачатку ХХІ ст. Крыніцамі для напісання работы паслужылі матэрыялы палявых этнаграфічных даследаванняў канца ХІХ – пачатку ХХІ ст., а таксама працы этнографаў і фалькларыстаў дадзенага перыяду.

Традыцыйна “ляк” з’яўляецца адной з самых распаўсюджаных хвароб у знахарскай практыцы Беларускага Палесся. Як бачна з яе назвы, асноўнай прычынай “ляку” традыцыйна лічылі моцны псіхалагічны стрэс у выніку знешняга ўздзеяння (звычайна нечаканага), якое, аднак, адрознівалася ад іншых падобных хвароб, паколькі апошнія мелі характар звышнатуральнага (матанакірааванага (“зробленае”) ці выпадковага (“уроки”, “прыстрэк”) магічнага ўздзеяння). Матэрыялы пачатку ХХ ст. прыводзяць такія назвы гэтай хваробы, як “перануг” (Рэчыцкі павет) [1, с. 387], “пуд” (в. Дарашэвічы Петрыкаўскага раёна) [2, с. 164 (№ 12)], “пярэпалах”: “Ест такія бабы, каторыя добра ўмеюць качаць перапалах” (в. Колкі Клецкага раёна) [3, с. 187 (№ 1673)]. Матэрыялы сярэдзіны – другой паловы ХХ ст. акрамя вышэйзгаданых, прыводзяць і іншыя назвы, якія ў ранейшых крыніцах не былі зафіксаваны: “зляк” (в. Новакузнечная Лоеўскага раёнаў) [4, с. 122 (176)], “ляк” (в. Верхнія Жары Брагінскага) [4, с. 122 (№ 177)] і як яго варыянт “ляг” (в. Жахавічы Мазырскага раёна), “жах” (в. Сіманічы Лельчыцкага раёна). Акрамя гэтага, у матэрыялах гэтага часу пачынае фіксавацца слова “іспуг” (“спуг”) (в. Залатуха Калінкавіцкага раёнаў) [4, с. 121 (№ 175)].

Вынікі сучасных палявых этнаграфічных даследаванняў падцвярджаюць і дапаўняюць гэтую інфармацыю. Назіраецца пэўная рэгіянальная лакалізацыя вышэйпрыведзеных назваў. Так, найбольш пашыраным словам, для абазначэння “ляку” ў Беларускай Палессі з’яўляецца ўласна слова “ляк”: *“А шчэ я шапчу дзецям як спужаюцца ляк”* (Маркоўская Марыя Пракопаўна, 1920 г.н., в. Маркоўскае Лельчыцкага раёна). Пры гэтым ва ўсходняй частцы рэгіёна (Брагінскі, Лоеўскі, Нараўлянскі, Хойніцкі раёны) для абазначэння дадзенай хваробы пашырана слова “зляк”: *“Ну, зляк, дзіця ўжо не спіць, дзёргаецца, вочы не закрывае, навядзеш і к бабе, а яна кажа, што спугаўся”* (Скачок Кацярына Антонаўна, 1935 г.н., в. Губічы Буда-Кашалёўскага раёна. Да 1986 г. пражывала ў в. Міхалёўка Брагінскага раёна). У цэнтральнай частцы Беларускага Палесся таксама распаўсюджаны такія словы, як “пуд”, “жах”. Пры гэтым дадзенае размеркаванне не з’яўляецца абсалютным. Напрыклад, слова “зляк” было зафіксавана аўтарам у в. Моталь Іванаўскага раёна. Самі інфарманты часта ведаюць некалькі адпаведнікаў і свабодна карыстаюцца імі ў размове: *“Жах бувае, ляк называецца, ляк”* (Астаповіч Анастасія Уладзіміраўна, 1931 г.н., в. Дуброва Лельчыцкага раёна). Асобнае месца ў абазначэнні “ляка” займае слова “спуг” (“іспуг”). Гэтае слова не фіксуецца ў крыніцах пачатку ХХ ст. і вельмі мала сустракаецца ў запісах пазнейшага перыяду. Аднак у тэкстах канца ХХ – пачатку ХХІ ст. яно з’яўляецца адным з самых пашыраных абазначэнняў “ляку”. Гэтыя факты, верагодна, сведчаць аб запазычванні гэтага слова з рускай мовы ў выніку культурных працэсаў ХХ ст. Падцверджаннем гэтага з’яўляецца, напрыклад, тое, што ў замовах ад “ляку” слова “спуг” сустракаецца вельмі рэдка. Некаторыя інфарманты прама кажуць аб нехарактэрнасці гэтага слова для мясцовай традыцыі: *“Гаворыцца іспуг, ляк, по нашэму это лякы называюцца”* (Цярлецкая Валянціна Антонаўна, 1930 г.н., в. Дубое Пінскага раёна).

Як ужо адзначалася вышэй, прычынай “ляку” ў народнай традыцыі лічыцца моцнае нечаканае псіхалагічнае ўздзеянне на чалавека. Як адзначае інфармант А. К. Сержпутоўскага: *“Пярэпалах вельмі ліхая хвароба. Яна робіцца з таго, як хто-небудзь спужае. Пярэпалах робіцца раптоўна. От быў здароў, а як спалохаецца, дак адразу й захварэе да так баццэ ўжэ пракачаўса тыдзень ці больш”* [3, с. 224 (№ 2019)]. Сучасныя інфарманты падцвярджаюць гэтыя словы: *“А ад чаго ляк бывае? – Од чого? Од чого хочэш злякаецца. Злякаюцца воны ўжэ”* (Кульбеда Ганна Несцераўна, 1923 г.н., в. Моталь Іванаўскага раёна). Сярод сімптомаў “ляку” называюцца калачэнне, адсутнасць апетыту, апатыя, у маленькіх дзяцей наадварот – капрызнасць і пастаянны

плач: *“Пярэпалахі бываюць ат людзей, жыўёла ці абы ат чаго. Хваробу гэтую лёгка пазнаць, бо ў ёй дзіця дражыць, нічога не бярэ ў рот і доўго крычыць і крычыць”* [3, с. 188–189 (1689)]; ці: *“Ну вот як, еслі ён не спіць, і прыходзіць, вот трасе яго, і ён есць не хоча вот, ён знае, шо ён злякаўсь. [...] Прыводзяць яго ка мне, і вот ён сядзіць, і вот на ём і зубы калоцяцца, і рукі калоцяцца, і ўсе калоціцца, вот ізляк”* (Краўчанка Тамара Ніканораўна, 1937 г.н., в. Чамярысы Брагінскага раёна). Пры гэтым адзначаецца, што “ляк” з’яўляецца вельмі небяспечнай хваробай, паколькі, калі яго не лячыць, ён можа што называецца “ўдаўніцца” – перайсці ў хранічную стадыю і паспрыць з’яўленню іншых захворванняў: *“Із-пад спугу любая балезнь падкідаецца, дажэ сахарны дзіябет із-пад спугу падкідаецца”* (Уласенка Наталля Рыгораўна, 1944 г.н., в. Чамярысы Брагінскага раёна); ці: *“Вот это ж спуг. Это болезць сама цяжэлейша, од іспугу. Вона і нервы, вона і на вум вліяе, вона і ногы, вона й на глаза, куды хочэш, і ў сэрэдыне ўсэ вона. І заболееш і на лёгкыі, і на ўсё заболееш, на пэчэнь заболееш. А ўрачы ее не прызнаюць: “Здороў, ты здороў. Чо ты прыдурываешся? Ідзі работай”. А він нэ можэць ходыты”* (Кузьміч Фядора Мартынаўна, 1923 г.н., в. Баландзічы Іванаўскага раёна), і нават стаць прычынай смерці: *“Ты знаеш шо ў нас от спуга дзеўка, ета, маладая, ішла ўвечары на вечоркі гуляць і сабака сарваўся, прыбег яе спужаў, бег за яю, укусіў яе, іззадзі за юбку ўханіў да парваў. І яна спужалася, ў яе нага забалела, забалела, яна скоро ўмерла. – Ад спуга? – Ад спуга, да, это сама горша хвароба, спуг”* (Юшкевіч Марыя Андрэеўна, 1927 г.н., в. Сярэднія Печы Лельчыцкага раёна). Традыцыйна лічылі, што на “ляк” у большасці хварэюць дзеці: *“Яшчэ часта дзеці хварэюць з пуду ці пярэпалаху”* [3, с. 188 (№ 1689)], аднак часта з гэтай хваробай да знахароў звярталіся і дарослыя: *“А вот і едуць этые хлопцы, каторые в это во, да бывае ж на дарозе йдуць, да нэ дай Бог аварыя. Дык, от одын казав, выйшла якась жэнічына, ну, якась бэзумная, вылезла на дарогу, а він жэ на ее не наехав нішчо, але казав думаваў вона впаала, а він думаваў, шо він еі пэрэйхав, так він ужэ без памяці это. То вы знаэтэ, шо він став быто мэшацца ўжэ. Вот это ж спуг”* (Кузьміч Фядора Мартынаўна, 1923 г.н., в. Баландзічы Іванаўскага раёна). Пры гэтым адзначаецца, што “ляк” (у адрозненні, напрыклад, ад “урокаў”, “прыстрэку”) з’яўляецца толькі чалавечай хваробай: *“Не, коровам лякі не, корова мо не лякаецца”* (Амянчук Аляксандра Паўлаўна, 1935 г.н., в. Моладава Іванаўскага раёна. Нарадзілася ў в. Гаравата Іванаўскага раёна).

Адпаведна, дыягностыка “ляку” грунтавалася на вышэйпералічаных сімптомах, якія дапаўняліся аповедамі пацыентаў: *“То дэтына*

злякаецца, то й сам злякаецца дэ хто, да прыйдэ: “баба, я нэ могу спаты, мэнэ”... Да я ёй поговору той ляк, шо вона злякаецца. Да вона і... Гэто нэ вэльмі даўно прыходзіла няка да кажэ: “Гэтак шось зробілось, шо нэ можна спаты, нэ можна й ходыты і просто больная”. А я помолылася да той ляк. Да кажу: “Як ты, тебе ліпшай ужэ”? – “Добрэ ўжэ стало”. Добрэ. Абы помогло” (Кульбеда Ганна Несцераўна, 1923 г.н., в. Моталь Іванаўскага раёна). Але часта сімптомы хворага не дазваляюць паставіць дакладны дыягназа прычыне існавання ў знахарстве ўяўленняў аб вэльмі блізкіх па паходжанню хваробах (“уроки”, “паддзіў”, “прыстрэк”), якія па сімптоматыцы нагадваюць “ляк”. У выпадку сумненняў пры пастаноўцы дыягназу распаўсюджана практыка пераказвання вядомых “шаптухам” замоў, пакуль “знаючы” (у больш рэдкіх выпадках пацыент) не пачынае моцна пазыхаць, што лічыцца знакам таго, што менавіта гэтую хваробу і трэба лячыць: “А воно зразу, як ты, як ты етого, ў його як вон ляк, чы ўрокі, так ты мольшса, мольшса і домольшса, от ужэ ляк, і ты так, і тэбе так позяхі бэруць, ты позяхаіш” (Амянчук Аляксандра Паўлаўна, 1935 г.н., в. Моладава Іванаўскага раёна. Нарадзілася ў в. Гаравата Іванаўскага раёна). Акрамя гэтага, прычына хваробы, яе крыніца і ступень цяжкасці ўдакладняюцца непасрэдна падчас лячэння.

Што тычыцца ўласна спосабаў лячэння “ляку”, то можна адзначыць значную колькасць вядомых спосабаў лячэння гэтай хваробы, якія існавалі ў рэгіёне. Пры гэтым найбольш распаўсюджаным з’яўлялася “выкачванне” ляку з дапамогай яйка ці хлеба. Яшчэ А. К. Сержпутоўскі ў пачатку ХХ ст. прыводзіць прыклад “выкачвання” “ляку” з дапамогай хлеба і падкурванне хворага поўсцю жывёлы якая яго спужала (калі тая лічылася крыніцай хваробы): “Пакуль не ведаюць, з чаго стаў перапалах, та перш усяго яго качаюць, дзеля чаго па жывату хворага качаюць мякішам хлеба, покуль скачаюць галку. Тую галку даюць сабацы. Як той сабака зьесць той хлеб, та дзіцяці будзе лягчэй” [З, с. 189 (№ 1689)]. У аповядах інфармантаў прыводзяцца і даволі нетыповыя спосабы лячэння, калі хворым займаліся адразу некалькі “знаючых”, якія выкарыстоўвалі розныя спосабы: “У мяне брат нас кароў. Дык сеў на пень, а вуж ды ў рубашку яму. Ён спужаўся, пабег. Дык другі пастух паймаў яго. Як прыйшоў дадому, ды як забалеў. Банкамі лячылі, ці што гэта такое. У бальніцу завозім. У бальніцы прызналі востры туберкулёз. Забралі з бальніцы, прывезлі яго. Ён ужо ніякі, у яго пальчыкі паўцягаліся. Прыходзіць той хлопчык і кажа: “Дзядзя Павел, знаеце што, ваш Іван спужаўся, ета ён вужа”, ды давай расказваць як. Дык мы тады скарэй, дзед запрог

коней і ў Міхалёўку, да дзеда таго Палітавіча. Дык дзед еты і баба яго лячылі. Дык дзед павёў на зоры лячыў, а баба на хлеб на печы лячыла. Вот і к зорам лячыў, увечары. Яны ж знаюць на якія зоры. Знаеце што, не еў ён нічога. Дык туды вялі яго пад ручкі, а назад сам ішоў. Дык дзед сказаў, што колькі ён будзе спаць, столькі хай спіць, не будзіце яго. І прыехаў дадому: “Мама, есць.” Дык мамка яму патроху. Дык ачуняў патроху і ў армяю яшчэ пайшоў” (Скачок Лідзія Якаўлеўна, 1926 г.н., в. Губічы Буда-Кашалёўскага раёна. Да 1986 г. пражывала ў в. Крукі Брагінскага раёна).

У канцы ХХ – пачатку ХХІ ст. працягваюць існаваць такія спосабы, як выкачванне “ляка” з дапамогой хлеба ці яйка. Напрыклад, Міранчук Аляксандра Дзмітрыеўна (1928 г.н., в. Жмурнае Лельчыцкага раёна) можа выкачваць «ляк» і хлебам, і яйкам: “Выкачваю і хлебам. І яйцом вікачваю. Яечком выкачваю, шапчу і вікачваю, а потым яечко над головою ўжэ трэці раз по..., покачаю, да воды набіраю ў стакан, да туды яечко б’ю, да там ужэ покажэ зразу, ці спуг іе, ці е ляк ці німа, на водзе”. Пры гэтым таму, ці будуць часткі яйка, ўлітага ў шклянку з вадою, цягнуцца да паверхні (так званыя “галовы”), вызначаюць ці хворы чалавек (калі так, цягнуцца, то хворы), і па іх колькасці вызначаюць ступень хваробы: “Вот у тэбэ іспуг тожэ есця. Вот эта выліць трэба. А еслі нэ дай Бог, чы аварыя, чы, сільно прыпугаўса, так повэн стакан аж... Так кіпіло, порвало б стакан” (Кузьміч Фядора Мартынаўна, 1923 г.н., в. Баландзічы Іванаўскага раёна). Некаторыя інфарманты па форме “галоў” вызначаюць і мяркуемую прычыну хваробы: “А на яйцо, вот вукачаю яйцом сырым, яйцом, і на воду вуллю. І яно тамака стаіць дак ііе такое во, ці мужчына, ці ад трактара, ці ад сабакі, ад сабакі будзе кашлатае такое вада, ну вот такое нізкае. А ак чалавек, дак так вот, стоўбікамі” (Садчанка Ганна Еўстраф’еўна, 1926 г.н., в. Губічы Буда-Кашалёўскага раёна. Да 1984 г. пражывала ў г. Хойнікі Хойніцкага раёна).

Пры гэтым назіраецца тэндэнцыя знікнення часткі спосабаў лячэння (напрыклад, “вылівання”), а таксама спрашчэння працэдуры лячэння, калі акцыянальна-прадметны бок працэсу лячэння паступова знікае, пры захаванні і дамінаванні вербальнага кампанента (замовы і малітвы). Напрыклад, частка інфармантаў адзначала, што яны выкарыстоўваюць не поўную працэдуру лячэння, выключыўшы з яе пэўныя элементы: “Я й хлебом не... Каталі і хлебом колісь, катала баба Марына” (Хвацік Ніна Іллінішна, 1926 г.н., в. Сіманічы Лельчыцкага раёна); ці: “Раньшэй укачывалі яйцом. А я так, пошапчу, дай і помогае” (Міненка Дар’я Марцьянаўна, 1914 г.н., г.п. Лельчыцы

Лельчыцкага раёна). Аднак да нашага часу ступень заханасці комплексу спосабаў лячэння “ляку” з’яўляецца досыць высокай у параўнанні з большасцю астатніх хвароб. Акрамя таго, паколькі сёння пацыенты часта жывуць далёка ад месца пражывання знахароў, распаўсюджванне атрымалі дыстанцыйныя спосабы лячэння “ляку”, калі “знаючы” пераказвае неабходную замову на ваду, якую затым перадаюць хвораму.

Такім чынам, лячэнне “ляку” ў знахарскай практыцы Беларускага Палесся дэманструе значную ступень захаванасці ў параўнанні з матэрыяламі першай трэці ХХ ст. Пры гэтым назіраецца з’яўленне новых назваў хваробы (“ступ”), скарачэнне спосабаў лячэння “ляку”, якія існуюць у знахарскай практыцы ў канцы ХХ – пачатку ХХІ ст., і спрашчэнне тых з іх, што захаваліся. Таксама, ў сувязі з немагчымасцю прамога кантакта знахара з часткай пацыентаў у знахарскай практыцы Беларускага Палесся ўзрастае роля безкантактных спосабаў лячэння.

Крыніцы і літаратура

1 Пяткевіч, Ч. Рэчыцкае Палессе / Часлаў Пяткевіч ; уклад., прадм. У. Васілевіча ; пер. з пол. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 2004. – 670 с. – (Беларускі кнігазбор: БК, Серыя 1, Мастоцкая літаратура. Серыя 2, Гісторыка-літаратурныя помнікі).

2 Moszyński, K. Polesie wschodnie: Materjały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu Mozyrskiego oraz z powiatu Rzeszyckiego / K. Moszyński. – Warszawa : Wyd-wo Kasy im. Mianowskiego, 1928. – 304 s.

3 Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі ; навук. рэд. А. С. Фядосік ; прадм. У. К. Касько]. – Мінск: Універсітэцкае, 1998. – 301 с.

4 Полесские заговоры: в записях 1970–1990-х гг. : сб. / Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения. – М.: Индрик, 2003. – 751 с.

Uladzimir Hanchar. Treatment of fright in the healing practice of Belarusian Polesie in 20- beginning 21 century. *In the article is considered the curing of “fear” – the illness, which allegedly appears as the result of someone was frightened – in witch-doctors’ practice in Belarusian Polesie in the XXth - the beginning of the XXIst century. The variability of illness names, its symptoms, means of its diagnosing and curing are investigated, and evolution of means of “fear” curing in the period under review are traced. Author comes to conclusion about considerable stability of “fear” curing complex in witch-doctors’ practice of the region. Meanwhile, he notes the tendency to shortening and simplifying of “fear” curing means, and to growing of significance of contactless ways of its curing.*